

יום אחד בברגן

זאת רשימה של כ-6,000 מילים שכתבה לילי סונדי¹ המתארת יום טיפוס בברגן-בלזן, במחנה של אנשי רכבת קסטנר. היא כתבה את הרשימה הזאת בינואר 1945, בכו², שוויצריה, זמן קצר לאחר שחרור הקבוצה ממחנה הריכוז. היא שלחה את הרשימה לחברתה מגדה קרייני³, שהתגוררה עם בעלה בשנות המלחמה באסקונה שבשוויצריה. מגדה תירגמה את הרשימה מהונגרית לגרמנית והרשימה מופיעה בשפה הגרמנית באינטרנט במסגרת אתר של משפחת קרייני⁴. להלן ההקדמה לרשימה בשפה הגרמנית באינטרנט:

"לילי ולאופולד סונדי, כמו גם ילדיהם ורה (1929-1978) ופטר (1929-1971) נלקחו ב-29 ביוני, 1944 ממחנה האיסוף בבית הכנסת ברחוב בוצ'קאי בבודפשט אל מחנה הריכוז ברגן-בלזן. המסע לברגן בלזן נמשך עשרה ימים, כאשר בכל קרון בהמות מצטופפים שבעים עד שמונים אנשים. במחנה הם נאסרו בתוך צריפים, מאה אנשים בכל צריף. בלילה, בין השישי לשביעי בדצמבר 1944, בני משפחת סונדי, שהפכו לעור ועצמות בשל הרעב, ביחד עם קבוצה של 1352 יהודים הונגרים אחרים הובלו לשוויצריה. אחרי שהות של שלושה ימים ב. ST GALLEN הם הועברו למחנה הפליטים⁴ ב CAUX, בקרבת MONTREUX. במחנה הפליטים, בין חג המולד לחדש ינואר 1945, לילי סונדי כתבה רשימה בהונגרית בשם "יום אחד בברגן" ושלחה אותה למגדה קרייני⁴ ב ASCONA. אנו חבים לה את תודתנו על כך שהמסמך הזה נשמר. הדו"ח שלה מעניק לנו מבט מרגש על החיים במחנה, באמצעות החוויות של משפחת סונדי."

במשך שנים ניסיתי למצוא את הגרסה המקורית בהונגרית. זה לא היה קל כי משפחת סונדי ושני ילדיהם נפטרו, כך גם משפחת קרייני⁴. לבסוף מצאתי את כתב העת המקורי בספריה לתרבות גרמנית בעיר הגרמנית מארבאך. להלן תרגום חפשי של הרשימה לעברית שהתבצע בכוחות משותפים שלי ושל אשתי רחל. כל ההערות ברשימה ובהקדמה הזאת הן שלי.

ינו טירולר,

מאי 2011, מטולה

¹ SZONDI LILI

² CAUX, עיירה בצלע ההר מעל העיר MONTREUX

³ MAGDA KERÉNYI

⁴ "מחנה הפליטים" בשוויצריה היה למעשה מלון הפאר אקספלנדה, שבשנות המלחמה קלט פליטים.

יום אחד בברגן בלזן

התעוררתי. עדיין חושך, הגשם מכה על הגג בקול חדגוני. אני שומעת את טרצ'י ווידריך⁵ ילדה מלאכית, מתוקה בת שנתיים אומרת: אימאלה, כואב הפופו, אימאלה כואב הפופו. גברת ווידריך מתישבת בדרגשה ומושיבה בנחישות את טרצ'יקה על הסיר. הכאבים בבפופו הם עקב אכילס של הילדה. אני מעיפה מבט לדרגשה של שכנתי, גברת גוטמן מגדי⁶. הדרגש ריקה. מגדי כנראה ישנה שוב עם בעלה. לה מותר הכל, היות והיא נפגעה בהפצצה אווירית, רעש המטוסים בלילה מסעיר אותה מאד. כמה שבועות לפני נסיעתה היא שכבה שעות תחת מפולת קיר בחלק הבלתי מוגן של המרתף, שהיה מיועד לדיירים היהודים בדירתה ברחוב באיזה⁷ גם לרכבת היא הובלה באלונקה מבית החולים. בעלה גר בצריף של ה"חלוצים", שם מותר היה לארח נשים בלילה. אני מביטה לכיוונה של גברת ברקוביץ' ומבחינה בסיפוק שהיא כבר התעוררה, זאת אומרת שהבאת הקפה לדרגש לא נתונה יותר בסכנה. הקריאה "נושאי האוכל לשער" כבר נשמעה, מה שאומר שהקפה יגיע בקרוב. אני מעיפה מבט לקופסת האלומיניום שנמצאת ליד רגלי ובודקת האם הספל שהכנתי נמצא במקומו. אני פותחת את הקופסה ופורסת פרוסה מן הלחם שעטוף במגבת מטבח, מורחת אותו בקצת חמאה ואז שולפת את צנצנת הריבה מפינת הדרגש, מאחורי גבי ומורחת קצת ריבה על הלחם. לאחר התעסקות מרובה אני אוכלת את הפרוסה בלהט מטורף ומכינה פרוסה נוספת לקפה. מעולם לא היה לי עונג קולינרי רב כל כך כמו בברגן בלזן. היה לי ברור לחלוטין, והיום אני מאשרת זאת, שלעולם לא יערב לי שום מזון כמו שערבה לי אז פרוסה דקה בחמאה. אני מחזירה את הלחם ונשכבת בחזרה. האור מתחיל לעלות. גברת הוסאר⁸ מודיעה ברוב חשיבות כמה פישפשים היא תפסה הלילה. "סרווס בושקה"⁹ קורא הרד ינו¹⁰ שמופיע עם קערה בידו. הוא עמד בתור בגשם על מנת להביא קצת מיים חמים לרחצת הבוקר לאישתו. גם וורה¹¹ מתישבת בדרגשה. בהתחשב בנזלת שלה ובגשם בחוץ, אני

⁵ TERCSI WIDRICH

⁶ גוטמן מגדי ובעלה גרו בקרית מוצקים באותו בית כמו סבא יוחנן וסבתא גיזלה

⁷ BAJZA

⁸ HUSZÁR

⁹ BÖSKE

¹⁰ HERED JENŐ

¹¹ VERA בתה של הכותבת גברת SZONDI

רוצה לשכנע אותה שלא תלך ללטריות בחוץ, אלא תשתמש בשרותים שבצריף. אך לשוא, מאז שהעירו לה לפני כמה חדשים שלשרותים בצריף מותר ללכת רק עד השעה 7 בבוקר, היא ממאנת להשתמש בהם. הצריף מתעורר לאיטו, אחדים כבר התלבשו, בעיקר הזקנים. גם גברת וויס, אלמנתו של רב, עם שעה הלבן ומבטה הפיקח מתחילה לטאטא בלהט. במשך שעה בערך היא מטאטאת את סביבת דרגשה. בראותי אותה, אני תמיד נזכרת ב"אשה אגנש"¹². מי יודע מה כל הדברים שהיא מוציאה מתחת לדרגשה בשעה זו.

"הקפה הגיע" קוראים מובילי האוכל שנרטבו עד לשד עצמותיהם ומכניסים את הסירי הקפה. תורן היום מחלק את הקפה ומציין בעצב שהמעלה היחידה של הקפה, שהוא חם קיימת היום רק בדמיון. גברת ברקוביץ' יוצאת לדרך עם שני ספלים ואילו אני ממשיכה לשכב ועוקבת אחריה במבטי. מופיע דוקטור הוסאר שמוסר לי צלחת אלומיניום. פטר¹³ שולח את הצלחת על מנת שאכין לו ארוחת בוקר גדולה, כי היום הוא עובד בתורנות ניקיון. זאת אומרת הוא מטאטא את החצר וזה לדעתו מזכה אותו ב"תוספת עבודה גופנית". גברת ברקוביץ' מוסרת לי את הקפה ואני מודה לה מקרב לב. אני מתישבת ומשתדלת למצות את כל רגעי העונג החגיגי של ארוחת הבוקר. אני מוציאה את פרוסת הלחם המרוחה ורואה בעצב כמה היא דקה ומתחילה לאכול אותה באיטיות מירבית ביחד עם שתיית הקפה, שהוא פושר ומר. עם כל מאמצי לאכול לאט, ארוחת הבוקר בכל זאת נגמרת לצערי ואני נוכחת בעצב שאני רעבה יותר מאשר לפני הארוחה. אך בענין זה, לצערי אין מה לעשות. בשעה זו אני תמיד חושבת שבבית הכי עני אפשר תמיד למצוא משהו, אפילו קליפת לחם יבש, או בדל גזר שאדם יכול לאכול כאשר הוא רעב, רק אצלנו אין כלום, אבל באמת כלום.

מופיע דוקטור נאג' וקורא: בוקר טוב בלאני! בלאני מודיעה לו שארוחת הבוקר מוכנה בארון. ליד דרגשה של גברת ברקוביץ' מופיעה בתה ז'ופיקה. ז'ופיקה היא ילדה בגיל 30 פלוס, ואמה מדברת עליה תדיר בזו הלשון: ז'ופיקה שלי, אני כבר אשאל את ז'ופיקה שלי. האם ובתה הם דוגמא קלאסית של זוגיות סדומזוכיסטית שהיה אפשר ללמוד ממנה. בודאי לא יכולת לישון כל הלילה, שואלת ז'ופיקה. גברת ברקוביץ' מעירה שהיא ישנה טוב כל הלילה. בודאי היה לך קר מאד כל הלילה, כי היו לך מעט מדי שמיכות? לא היה לי כלל קר, אומרת גברת ברקוביץ', אך כל זה לשוא, כי ז'ופיקה ממילא לא מאמינה לה. כל היום היא מענה את אמה וכבר דחתה שתי הצעות נישואים, כי לא רצתה לעבור לעיר

¹² ÁGNES ASSZONY היא דמות ספרותית בשיר של ARANY JÁNOS בשם זה.

¹³ PÉTER הוא בנה של הכותבת

אחרת משל אמה. היא מסכנה, כי לפי דעתה אמה נמצאת במצב מאד ירוד, אך על פי מראה חיצוני אפשר רק לקבוע שפניה של גברת ברקוביץ' הם ורודים ודי מלאים. ז'ופיקה מורחת תמיד את הלחם לארוחת בוקר כך שעל הלחם של אמה היא שמה כמות כפולה של חמאה. היא משאירה פרוסה זאת למעלה ובבוקר היא אורבת מדרגשה לראות איזו פרוסה אוכלת אמה. לפעמים הייתי צריכה להעיד שאמא ברקוביץ', השומרת כשרות, אכלה את מנת הלחם שלה, או לא, עם הקפה של אחר הצהריים.

ד"ר. יון שטרן¹⁴ הוא הרופא של הצריף, ואישתו חולת הלב גרה בצריף שלנו. צבא מבקשי הדיאטות מתנפל עליו. למספר גדול וחשוד של אנשים יש דלקת מעיים, היות שלחולים האלה מגיע בערך 50 גרם מרק קימל ושני תפוחי אדמה מבושלים קטנים, מבלי שיגרע משהו ממנת המזון שמגיעה לכולם. ד"ר שטרן מביט בספקנות על בעלי דלקת המעיים הרבים, היה רוצה לאבחן אותם, אך לצער, או אולי לשמחתו הוא איננו יכול לעשות זאת. הוא מחלק את הפתקים הקטנים, שאיתם החולים, או קרוביהם ממהרים למשרד שבו מולך מלך מלכי המלכים ד"ר בראון ולו צריכים להגיש את הפתקים. נזכרתי בכך שכבר מזמן לא קיבלתי "תוספת לחם" ו"תוספת טעם". ה"תוספות" האלה הם מוסד שמהוה מוצא חרום לרעב. ד"ר שטרן הוא הדיטקטור של התוספות, הוא יכול להעניק כל שבוע ל 30 איש, מתוך 1300 תוספת לחם, (בערך 200 גרם) ותוספת טעם, שהיא כ 4 ס"מ מעוקב של ריבה קשה, שבבית לא היינו מסתכלים עליה כלל. ד"ר שטרן מוציא את רשימת המועמדים ומבטיח שיעשה כל מה שביכולתו. פטר מופיע לארוחת הבוקר. אני מבחינה שהוא שוב לא התרחץ. הוא קובע שארוחת הבוקר לא יכולה לספק את התיאבון של עובד עבודה גופנית קשה. אחרי משא ומתן ארוך, ובתקווה לקבלת "תוספת" אני מקציבה לו עוד חצי פרוסת לחם. פטר מסתלק.

אני חלטה על רחצה. אני הולכת לארון, מוציאה צלוחית מתכת קטנה, עליה חתיכת סבון קטנה, כוס אלומיניום, מברשת שיניים, כסיות רחצה. אני מורידה את המגבת הרטובה תמיד. בינתיים אני מציצה על הארון ומבחינה שהמזוודה שוב מעלה עובש, למרות שרק לפני שבוע ניקיתי אותה. תוך שאני יוצאת לדרך, אני זורקת מבט דואג לארוחת הבוקר של משפחת הוסאר ואני שוברת את ראשי איך אפשר לחלק את אותה כמות של לחם באופנים רבים כל כך. אני מנתבת את דרכי בים הבוץ. באולם הרחצה המיים מגיעים לגובה הקרסוליים. הנשים מתרחצות בשתי שורות ארוכות. כל המקומות תפוסים. אני

מסמנת לעצמי מקום ליד הקיר ששם אפשר לתלות את הבגדים על מסמר ולא צריך לערום אותם על השולחן הרטוב, ואני מחכה שהמקום יתפנה. פליאתי נתונה לאותן נשים מעטות שנכנסות לתוך מיכל ומתרחצות במיים קרים כקרח מכף רגל ועד ראש. אני מסתפקת בהרבה פחות מזה וגם את זה אני עושה בשלבים. כאשר אני מרגישה כבר מספיק נקיה, אני מתלבשת וחוזרת לצריף שלנו, שבו כבר התחילה ההמולה.

כולם מחפשים את המטאטא, שכל הזמן נעלם, היות ולפני המסדר כל אחת צריכה לטאטא לפני הדרגש שלה ומתחתה. הריצפה שחלקה עשויה אבן וחלקה אדמה מיצרת לכלוך באופן מסתורי, בכל יום מחדש. המטאטא הוא פיסת עץ קטנה שאליה קשורים כמה זיפים. כולם חושבים בלב דואב על המטאטא שהיה להם בבית. השעה כבר מתקרבת ל 9.00. סגן המפקד מסתובב בצריף ושואל מי ישאר בצריף בשעת המפקד. זוהי בעיה עדינה. לפעמים במשך כמה שבועות הגרמנים מסכימים שכמחצית הנשים ייספרו בתוך הצריף, כאשר הן מסודרים בחמישיות. לפעמים הם מסכימים שרק הזקנים ביותר והחולים עם חום גבוה ישארו בפנים אך למי שאין 40 מעלות חום צריך לצאת למפקד. אני נרשמת להשאר בצריף כי יש לי ציסטות כואבות. על פי הוראות קפדניות של הגרמנים אנו יכולים להחזיק כל דבר בדרגש, אך הוא צריך להיות מכוסה בשמיכה כל כך מתוחה כאילו אין כלום בדרגש. לזה הם קוראים BETTBAU. סגן המפקד מסייר ומוודא שכל המיטות ישרות ומסודרות. לאחרונה בודקות אותנו נשות SS, והן יותר גרועות מן הגברים. היה מקרה שאיזו אסאקה¹⁵ (זה שם החיבה שנתנו להם וכך קראו להם גם הילדים) מצאה טיפת קפה בספל אחד והתחילה לצעוק: אני אעשה לכם מלחמה קטנה. אם לא יהיה סדר תצטרכו במשך שמונה ימים לענוד כוכב צהוב ותצטרכו לעבוד. התורנים היומיים מתחילים בניקיונות, הם רוחצים את שני השולחנות ואוספים את כל הלכלוך שהצטבר מן הניקוי לפני ומתחת המיטות ומוציאים אותו מחוץ לצריף. מועד המפקד הולך וקר, אך הגשם עדיין ממשיך לרדת. נשמעת השריקה הראשונה המבשרת שהמפקד יתחיל בעוד 15 דקות. מופיע בעלי, מצב רוח טוב שרוי על פניו, כמו תמיד זה תענוג לראות אותו. במקרים האלה אני תמיד נזכרת בבדיחה על הקפה: הלואי והייתי יודעת ממה הוא שחור, ואני יכולה להגיד: הלואי והייתי יודעת ממה הוא עליז. בצריף ממשיכים בהכנות הקדחתניות למפקד, כך שהכל יהיה מסודר, כלי מיטה ובגדים שלא יבלטו מן הדרגש. מן הדרגש של מארושי מאריקה מסלקים במהירות כותונת לילה תלויה. הנשארים בצריף מסתדרים בחמישיות סביב השולחן. גברת פרקש עם בתה, וגברת ווידריך מתחילות להעתיק מתכונים

¹⁵ . בהונגרית זה SSK, שזה קיצור לחייל SS

בנחישות, למתכון שיש בו פחות מ 10 ביצים לא מתיחסים כלל. כתיבת המתכונים הופיעה במחנה כמעט כמו מחלת נפש. כולם מעתיקים מתכונים. זה נכתב מתוך אמונה שכאשר יחזרו לחיים הנורמליים, הם יעסקו כל היום רק בבישול ואפיה. אני לעומת זאת יודעת שבפעולה הזאת הם חווים את החוויות של עקרת הבית, מלבד זאת הן לפחות טועמות בכתיבה ומנסות לדמיין, לדוגמה את טעם עוגת הקרם הרוסית. אני, לעומת זאת תופרת כסיות מבגד הים של פטר.

מפקד הצריף סופר בצעקות בסרבית את הנוכחים: "אונם, דסי, ספטי", אך למרבה הפלא הספירה לעולם לא תואמת את מספר הנוכחים האמיתי. במקרים כאלה כמה קורבנות חייבים לרוץ החוצה ולהצטרף למפקד בחוץ. המפקדת, גברת אלט עומדת בפתח ומפקחת על הסופרים. בסך הכל באים כ 5-6 חיילים, אחד אחרי השני, תמיד בזוגות, כאשר אחד סופר את המפקד החיצוני והשני את הנשארים בצריף. לאחד קראנו בשם החיבה "מזרחי", (שזו אחת מהמפלגות הציוניות), שהוא היה הכי בסדר הוא התאהב באחת הבנות הצעירות עד כדי כך, עד שלאחר שהבחין שאין לה נעליים הביא לה זוג מרופט, אך מתוקן של נעליים גבוהות, שחורות. והיה גם טיפוס גרמני ממושקף, אחד שכינינו אותו "ביתרי", (שגם היא מפלגה ציונית). לגבי החייל עם הפה החתוך הנחנו שהוא האח הבוגר של ביתרי, והיה גם זקן נחמד שקראנו לו פופאי. נו, והיו עוד 2-3 "אסאסקיים", שנקראו בקיצור "האשה". המפקד נמשך כרגיל כשעה. רבים מאלה שנשרים בתוך הצריף לומדים עיברית. רוב האנשים סובלים מן הקור בשל הבגדים האביביים שלהם ומספרים על מעיל הפרווה שהשאירו בבית.

כמה נפשות אופטימיות עוברות מקבוצה לקבוצה ומודיעות שנעלמו להן המכנסיים הוורודות מחבל היבוש, או שאולי מישהו מצא את מספרי הציפורניים שנשארו באולם הרחצה. בחוץ מפקד המסדר ובפנים מפקד הצריף מקריאים את פקודת היום. נשיא המחנה מודיע בלב דואב שבמחנה שלנו התרבו מאד הגנבות. את XT דנו ליומיים מחבוש במרתף על גנבה. מתושב מחנה נוסף שללו את מנת החמאה והריבה ל 3 ימים, על סרוב לצאת לעבודה. ועדת החינוך מודיעה להורים שידאגו לכך שילדיהם יבקרו באופן קבוע בבית הספר. בהתחשב בחגים הקרבים ובאים, כל אחד מתבקש להביא את ה"טלאי הצהוב" שברשותו לקישוט בית הכנסת. נכנס פופאי, ואחריו לדאני' לספור את הנוכחים בצריף. האמון בגברת אלט הוא כה רב, שהם בקושי סופרים ומסתפקים בהודעה: 30 מלפנים ו 8 במיטות. גברת אלט מחייכת כמו מצביא מנצח. שורקים, המפקד הסתיים.

אני מחכה לוורה ומוסרת לה כסא שיהיה לה על מה לשבת עד ארוחת הצהריים. הגשם פסק, אולי כדאי לתלות את הכביסה ששוכבת כבר יומיים בקערה מתחת לדרגש. אני ניגשת לצריף הקרוב ומבקשת בהשאלה מגברת לייטנר, (פצינטית שבעת רצון), חבל כביסה, אני מוציאה את הסיכות שנותרו לי

ומביאה את הכביסה לעמודים. אני תולה את הכביסה ומהדקת לחבל עם הסיכות וממהרת בחזרה כי מיד אחרי המפקד מתחילה ההוראה ואני המנהלת של כיתה ג'. לאחר מאמצי שיכנוע ארוכים של חברתי ללימודים מלפני 20 שנה, הסכמתי לקחת על עצמי את ההוראה, בעיקר בחושבי ש "אסור לאדם להרים ידיים ולוותר לעצמו". הגם שאיני מוצאת היגיון בחיים, אני תמיד מתארת שברגן-בלזן היא משימה שהגורל ייעד לנו, משימה שאותה אפשר לפתור בטוב, או ברע. אני החלטתי שאשתדל לטובת משפחתי ולטובתי לפתור כל דבר בצורה הטובה ביותר וזה תמיד עזר לי קצת בלהחזיק מעמד, אולם לצערי עלי להודות שזה לא תמיד הצליח.

בימים הראשונים כמעט ופרשתי מבית הספר, בעקבות דרישתו של המפקח על החינוך מנדל דויד שבתחילת יום הלימוד צריך להתפלל בעברית ויש לקרוא לילדים בשמותיהם העבריים. לבסוף החלטתי לא להתפטר. על התפילה בעברית וקריאת הילדים בשמותיהם העבריים פשוט החלטתי לוותר, וגם בהונגרית לא נתפלל. אבל מתוך סקרנות שאלתי את הילדים את שמותיהם העבריים, היו כאלה שלא ידעו כלל מה שמם. למשל, היה זאטוט בלונדיני, מתוק אחד מארדי¹⁶, בשם טירולר יאנו שהייתי צריכה לקרוא לו מרדכי, אך היה לו פרצוף קטן שנראה כאילו הוא ממוצא טירולי מדורי דורות. אני מגיעה לצריף, מוציאה משקית הקש את "העיתון שלי", בתור ספר הלימוד היחידי והולכת לקצה הצריף, אל השולחן השני של הצריף, מקום שבו נמצא בית הספר. שני ילדים כבר הגיעו, לאחרים צריך לחכות. למרבה הצער אין לכולם עפרונות, ונייר אין בכלל. לאחר כמה שבועות של לימודים קיבלתי דף נייר לכל אחד, עם ההערה שנייר זה צריך להחזיק להרבה מאד זמן. כמה ילדים לא באים בכלל כי רגליהם קפאו, ולאחרים אין נעליים. מבין 15 הילדים שחלה עליהם חובת הלימוד מופיעים לרוב רק 6-8 ילדים. מופיע שוויד יאנצ'י¹⁷ שמתרץ את איחורו בכך שעמד בתור לקוואקר. הקוואקר הזה הוא מפלט מן הרעב. מביאים אותנו בשעה הקריטית, בשעה אחת לפני ארוחת הצהריים. ה"קוואקר" הוא נוזל דליל ודלוח ללא כל טעם שבתחיתו יש מעט פתיתי שיבולת שועל. למעשה זה מיועד לתינוקות וחולי דלקת מעיים, אך בהתחלה כל המתיצבים המאושרים-אומללים יכלו לקבל אותו. אם ממליחים את הנוזל הזה ובמיוחד אם הוא עדיין חם, אז בשעת שיא

¹⁶ ERDÉLY נמצאת בטרנסילוניה ובה יושב השבט ההונגרי בשם זה שנחשב למקור של העם ההונגרי

¹⁷ Svéd Jancsi היה חבר שלי בשוויץ עד שהלכנו לפנימיה ואז נותק הקשר בינינו.

הרעב, לפני הצהריים זה ממש כמו זכייה בלוטו. מאנדל ג'ימי מאחר בגלל שעמד בתור לקבל גזר לאחיו הצעיר. אנו מתחילים בשיעור חשבון, לזה לא צריך עיפרון, או נייר. בחינוך המודרני משתמשים תמיד בדוגמאות מן החיים האמיתיים, לפיכך אני שואלת, אם כל צריך מקציב 6 נושאי אוכל ויש 5 צריפים, כמה נושאי אוכל יש בסך הכל? או. אם מביאים 50 ליטר מרק לצריך שיש בו 100 איש, כמה דציליטר מרק מגיע לכל אחד. אחר כך אנו מתחילים לשיר. אני מלמדת אותם את השיר "בחור עני אנוכי", ובקושי אני מצליחה לשכנע את טירולר יאנו, המכונה מרדכי, שמתעקש בכל תוקף לשיר את ההימנון של ארדי. בעיני רוחי אנו שרים את ההימנון של ארדי בדיוק כאשר מופיע המפקח החינוכי מנדל דויד, שבא לבחון אם אני מחנכת את הילדים ברוח ציונית מספקת. במקום מנדל דויד מופיע פטר שמראה לי ממרחק נימוסי את ספל מרק הקואקר שבידיו. כאשר התחלתי ללמד, החלטתי שבזמן ההוראה לא אשתה מרק קואקר, על מנת לא לסכן את הרצינות של ההוראה. בגלל הרעש התמידי של חברי לצריך, הרצינות של ההוראה הפכה דימונית למדי, כך שכאשר אני סובלת מרעב וקור, אז אני מייצגת דמות חלשה. אני מרמזת באופן דיסקרטי לפטר להתקרב ותוך כדי מבט חרד אני שותה את מחצית הכוס. את השארית אני מחזירה לפטר, שמביט לתוך הספל ומסתלק בסיפוק. אנו ממשיכים לשיר.

לפתע קריאה חדה מן החצר: "נושאי האוכל לשער". אנחת אושר נשמעת מכולם. הילדים מסיימים את השיר ומסתלקים. אני מסתכלת מסביב ומחפשת כיסא פנוי לארוחת הצהריים, אך ללא הועיל. אני יוצאת ומוצאת בסיפוק שוורה כבר שמרה מקום ישיבה עבורנו. שליחים באים ומבשרים בהתרוממות רוח שבמרק סלק הבהמות יש היום גם תפוחי אדמה, והיות וזה יום חמישי יש בו גם בשר. יש לנו מזל ענקי, כי כנראה נקבל היום "תוספות", שבדיוק אתמול הפסיקו לתת אותן לפני השם שלנו. הודענו על כך לפיטר כבר בבוקר והוא כבר הגיש את בקשותיו לחלק מן התוספות. נושאי האוכל מביאים את הסירים, אחד של 50 ליטר ושניים של 25 ליטר כל אחד. גברת הוסאר, המחלקת וגברת אלט המפקדת בוחנות כל סיר ומחליטות עם איזה סיר להתחיל את החלוקה ואיזה סירים מערבבים זה בזה. זה מאד חשוב, כי יש סירים שיש בהם בשר ותפוחי אדמה, בשעה שבאחרים יש רק סלק בהמות. היום מתחילים לחלק באות A, שזה מזל כפול עבורנו, כי תפוחי האדמה שוקעים לתחתית ולמרות העירבוב הכי קפדני, האחרונים מרוויחים יותר.

כולם עוקבים במבטים כמהים כאשר משפחת שלוסברגר פותחת קופסת שימורים של פאפריקאש ומחלקת לצלחות כדי שהפאפריקאש יתחמם מן המרק. המנה האישית היא 9 דציליטר, אך למרבה הפליאה לאחר שהכל חולק מסתבר שהמנה ממלאת רק ספל של 7 דציליטר. המחלקים החכמים לא

מעיזים להסתכן בכך שלאחרונים לא ישאר, כי אז צריך לרוץ בין הצריפים ולראות אם אחד הצריפים עדיין יכול להשאיל להם כמה ליטר של מרק, מה שכמובן צריך להחזיר למחרת. החלוקה נמשכת. גברת הוסר מחלקת, לידה עומדת גברת אלט ובעיניים הגונות בוחנת את המנות, כי הצריף שלנו הוא "צריף-עלית", גם מן הבחינה הזאת. קורודי ורה סגן המפקד קוראת את השמות. כל אחד יודע במדויק מי נמצא לפניו. כשאני שומעת שצועקים פולגר-רבס-וואלרשטיין (משפחה של חמש נפשות), אז אני כבר מתקדמת עם המסטינג לקבל את מנתי. האם אוכל לשכוח אי פעם מה זה אומר כאשר נתח גדול של בשר היה כבר בספל החלוקה, אך בגלל גורל בלתי מוסבר נופל בחזרה לסיר. את זה עוד הזכרנו בערב. "סונדי" קוראת סגן המפקד ואני מחזיקה את המסטינג. אני צריכה לקבל את שתי המנות במסטינג אחד, כי את אחד המסטינגים גנבו. אני חוזרת לשולחן ולוקחת את חלקי לספל. יש לי מזל, כי וורה לא אוהבת את סלק הבהמות ובסוף היא תמיד משאירה לי. את רוב תפוחי האדמה אנו מוציאים לצלחת אלומיניום, וממנו עושים ממרח תפוחי אדמה בשביל פרוסת הלחם של אחר הצהריים. אנחנו מתחילים לאכול. וורה אוכלת לאט מאד. ואני מנסה לעקוב אחר הקצב שלה, כי הבחנתי שבקצב אכילה מאד איטי הבן אדם שבע יותר. בינתיים אני תמיד מסתכלת לאחור, לתחתית הסירים, לראות האם נשאר "הוספות". למזלנו נשאר. בקושי אנו מספיקים לקבל את ספל ההוספה, וכבר מופיע פטר עם המסטינג שלו ומתקרב אלינו בחיוך. הוא אומר: נכון שאתם משאירים גם לי משהו מן ההוספה? אני מנפקת לו כמה כפות של מרק ובאחדות דעות אנו קובעים שההוספה שווה לקיבה רעבה כמו טיפה בים. גברת הוסאר מחלקת לכל פרט במשפחתה קצת לחם עם ריבה. אנחנו, לצערנו לא יכולים להרשות לעצמנו את המותרות האלה.

סוליות הנעליים של כולנו מחוררות, סוליה חדשה ותיקון סוליה אפשר להשיג רק תמורת לחם. "הבריאות עדיין חשובה אף מן הרעב" – קראנו ותיקנו את הסוליות של כל המשפחה. תמורת זה היינו צריכים לרעוב ולוותר על ארבעה ושלושת רבעי כיכרות לחם, שהם שמונה וחצי קילו לחם, בשעה שהמנה היומית הרגילה של לחם לא הספיקה אפילו להשביע שן אחת. בשביל הסוליה של וורה רעבנו חצי כיכר לחם בשבוע. בשביל שתי הסוליות האחרות רעבנו רק רבע כיכר בשבוע. במקום לאכול לחם טעים אנו הולכים לרחוץ כלים, כמובן עם מים קרים. לנו היה היתרון בשטפת הכלים כי היה לנו סמרטוט לרחיצתם, בשעה שרוב האחרים רחצו את הכלים בידיהם. תוך כדי רחיצת הכלים פטר מספר לי בסיפוק שבהמלצת גברת קודלקה הוא הצליח לסגור עיסקה עם אשה אחת מן הצריף הסמוך, שבעלה סובל ממחלת קיבה כלשהי. תמורת כמות ריבה חצי שבועית, (שזה בערך שתי כפות), שפטר נותן להם, הוא מקבל ארבע פעמים בשבוע מנת מרק ירקות, אלא אם כן המרק מכיל תפוחי אדמה בקליפה, מה

שבעלה יכול לאכול. אנו מגיעים למסקנה עם פטר שעסקה זו מעניקה לו יתרון משמעותי. (למרבה הצער למסקנה הזאת הגיע גם הצד השני, כי אחרי שבוע ההסכם בוטל). התנהגותו של פטר בתקופה זו הפליאה אותי, היות ובמשך שבועות הוא לא נגע במנות הריבה שלו, עד שאסף כמות של חצי קילו. הבעיה העיקרית שלו היתה במה להחליף אותה: בלחם, או במשהו אחר. אנו חוזרים לצריף, וורה מסתכלת בכלי האוכל ומוצאת בו פגם אסתטי. היא מוציאה את הכלי מידנו וחוזרת לשטוף אותו מחדש. על השולחן מכינים בכל המרץ את הכריכים לארוחת הערב. למרבה הפליאה, כולם מסתכלים על מה שהאחרים מכינים. יש צופים רבים לקורודי וורה, שמכינה ליום ההולדת של אביה כריכים מקושטים ו"עוגות". הם החליפו חלק מן הלחם השחור בלחם לבן של הדיאטה ומזה מכינים את העוגה באופן הבא: מלמטה יש חתיכת לחם שחור חתוכה לעיגול בגודל של פוגצ'ה¹⁸, עליה שמים ריבה ואותה מכסים בחתיכה עגולה של לחם לבן, שבמרכזו נחתך חור בגודל של טבעת. מלבד זאת גם מדביקים שתי פרוסות לבנות עם קרם שעשוי מריבה. על זה שמים קישוט בכתב "לאבא".

אני שולחת את פטר לצריף שלו, ואילו אני נשכבת בדרגש. הייתי רוצה לקרוא את "הר הקסמים"¹⁹. אך זה רצון בלבד, כי בכל רגע מישהו אחר הסתיר לי את האור. ד"ר גוטמן שוכב בדרגש אישתו, אמנם הם שכנים מאד לויאליים ואם אני מבקשת אותם, אז הם משתדלים לשכב בצורה יותר שטוחה, שזאת משימה כלל לא קלה, כי הדרגש הוא בקושי די רחב לאדם אחד. האור מוסתר פעמים רבות על ידי משפחת ווידריך, שמושיבים את טרצ'יקה על סיר, או תולים את החיתולים הרטובים ליבוש על הדרגש הריק שמעליהם. מלפניהם עומד הקהל של מכיני הכריכים. אני עוזבת את הספר בעצב ומתחילה לתרגל "מיסוך בעשן". כך אני קוראת למצב הנפשי שבו אני שוכבת בעיניים עצומות ובלי לחשוב על משהו ריאלי, ומשתדלת להוציא את עצמי מן המציאות, קרי, מברגן-בלזן. זה היה אחד מן המתכונים הנפשיים שלי שהקלו עלי את החיים במחנה הריכוז: להיות ככל האפשר פחות מודעת לקיים, וכך להעביר את החיים. בבקרים הייתי שוכבת כך במשך שעות, לפעמים הייתי קופצת מן הדרגש רק כאשר נשמעה השריקה הראשונה, (אוי, מה עם הרחצה?), וגם אחר הצהריים שכבתי כמה שרק יכולתי. בצריפים, באופן רשמי חייב להיות שקט בין השעות אחת לשלוש²⁰, אבל שקט לא היה. מכיני הכריכים צריכים במהרה לפנות את השולחן למורה הדת, שילמד את הילדים עברית על השולחן שהתפנה.

¹⁸ פוגצ'ה POGÁCSA הוא מאפה מלוח הונגרי עממי.

¹⁹ הר הקסמים של תומס מאן, שהיה אחד הסופרים הגרמניים הבודדים שלא שיתף פעולה עם הנאצים.

²⁰ השלאפשוטונדה הגרמני המפורסם.

לקראת השעה שלוש מופיע אירשאי²¹, אמן הפרסום שהיה הסוכן הראשי של המחנה שלנו: גבירותי, מוצעים למחירה שני נקניקי דם ובצל בגודל בינוני, בסך הכל תמורת 6 סיגריות. מיד נמצא לזה קונה. גם פטר מופיע עם הודעה מפתיעה... שהוא רעב. אנחנו מוציאים את הלחם ומסתכלים בעצב בחריצים הקטנים שאנו חותכים מנב היומית. קליפות הלחם הזעירות שנחתכו בשביל לעשות את החריצים היו בערך באורך של 8"מ אחד, רוחבם ועומקם היו לכול היותר 2"מ, בכל זאת התנהלה תחרות ערה על מי שיאוכל פירורים אלה. התחרות התרחשה למעשה רק בין פטר וביני, כי בעיני בעלי ובעיני וורה זה לא היה ראוי. למרות הכל, הם גם כאן שמרו על ההתנהגות האצילית שלהם. אנו אוכלים את ארוחת הערבה שלנו, שהיא פרוסה דקיקה לכל אחד. כמה טוב שאפשר למרוח על זה קרם תפוחי אדמה, היוצר אשליה של פרוסה עבה. פטר מספר לנו שבצריף שלו מישהו מוכר ספר של ווילון²² בן 326 עמודים, בתור 326 חתיכות נייר בית שימוש. זו בעיה גדולה במחנה, כי לכולם נגמר הנייר וזה סוד גדול איך ומה התחליף של כל אחד.

נשמעת צעקה מפתח הצריף: "אזעקה אווירית, כולם להוריד את הבגדים מן היבוש". אני נאנחת. אני הולכת לקחת את הקערה, אך נזכרת שהשאלתי אותה לגברת ברקוביץ', אני מבקשת את הקערה של גברת שטרן, אך בקערה של גברת שטרן, רוחצת גברת ציראין את יאנצ'י הקטן. לבסוף אני מוצאת קערה בהשאלה ומחזירה לתוכם את הבגדים הרטובים. עד שאני מגיעה בחזרה, כבר הביאו את הקפה של אחר הצהריים, שהוא למעשה ארוחת הערב. אני לוקחת ספל קפה. תודות לאל ולטוב ליבם של משפחת קורץ ארז'י יש לי עדיין כמה סכרינים. שניים אני מכניסה, אך זה ממתיק בקושי 70 סמ"ק של קפה מר. בכל זאת זה ממתיק קצת ושלושתינו מתחלקים בכוס.

אחד ה"רצים" בא ומודיע שבצריף הנשים F מחלקים חמאה וריבה. גברת הוסאר יוצאת עם כמה מתנדבים. מביאים את החמאה ואת המרגרינה. מתרחש תדיר קרב גדול מי יקבל חמאה ומי מרגרינה. לאוכלי מזון כשר תמיד מגיעה חמאה, למה... אני לא יודעת, לפי דעתי המרגרינה כשרה לא פחות מן החמאה. גם החולים נהנים מזכות קדימה. מאחר והכמויות של החמאה והמרגרינה תמיד שונות, החלוקה הופכת למאד מסובכת. זה לוקח כשעה עד שגברת הוסאר מחלקת את כל המנות. ילדים בגיל מסויים מקבלים מנה כפולה של חמאה. בניגוד לכל החישובים של וורה אנחנו מקבלים רק מרגרינה

²¹ היה גרפיקאי שיותר מאוחר, בארץ המציא את הכתב המרובע של על המשמר. הבת שלו היתה תקופה קצרה בכפר סאלד עם "הילדים החדשים".

וורה לא מסוגלת להשלים עם זה. אחרי זה אנו יוצאים קצת לטייל מאחורי הצריפים וכאן במשך כמחצית השעה היא מסבירה לי למה היה מגיע לנו חמאה, מה עוד שגם בפעם הקודמת לא קיבלנו חמאה. המסקנות הן מאד מורכבות ולאחר ששמעתי בפעם החמישים את המילים חמאה ומרגרינה אני ובורחת מוורה. ממילא יש שעורי אנגלית בצריף G. אך מכיוון שבלום²³ מארצה חולה, השיעור מתקיים על יד הדרגש שלה. פולגר ז'ופי מלמדת בהתלהבות, כאילו שהיתה מלמדת "בבית", בחדר מוסק היטב. במציאות, לעומת זאת, קר, חשוך ואין לנו איפה לשבת.

גם שיעור האנגלית נגמר ואני חוזרת לצריף שלי. פטר עומד ליד השולחן ולא יכול להסיר את עיניו מסועדי ארוחת הערב המוקדמת. וורה מכינה את ארוחת הערב רק עכשיו. מומלץ להכין ארוחת ערב מוקדם, כי לאחרונה כל ערב יש אזעקה אווירית בסביבות השעה שבע ולפעמים אף מוקדם יותר ואז אסור להדליק אור. במקרה הזה אפשר לאכול את הכריכים, אך למרוח אותם זה כבר לא פשוט. התפריט של היום הוא לחם עם קווארגלי²⁴, בצל וריבה. אני מתיישבת על הדרגש שלי עד שהמבצע מסתיים, אך אין לי מנוח, כי פטר כל רגע מופיע ומודיע שוורה שמה כל כך מעט מכל דבר על הלחם שאי אפשר יהיה להרגיש את טעמם של הגבינה, בצל וריבה. אני מרגיעה את פטר, אך הוא חוזר וממשיך לפקח על הכנת ארוחת הערב. ממולי גברת ברקוביץ' מסתכלת בעצב כמה מעט ריבה היא קיבלה והיא מספרת כבר בפעם העשרים לגברת רפפורט כמה צנצנות ריבה היא השארה במזווה בבית.

אני הולכת לצריף הגברים C של בעלי, לומר לו שלא יתחיל כבר בארוחה, כי בשעה שש וחצי אנו מביאים אליו את הארוחה ונאוכל ביחד. כאשר אני מתקרבת אל דרגשו אני מבחינה שהוא מטפל בחולה. בעלי יושב על שרפרף קטן ליד החולה השוכב בדרגשו של בעלי. השכן שלו, לאסלו לאיוש, מסתלק במקרים כאלה מתוך התחשבות, על מנת לא להפריע לטיפול. לעומת זאת, בדרגש שמעליו, שוכבים הזוג בוק²⁵ וקוראים. שני צעדים לפנייהם עובדת תופרת בגדי הנשים הגברת פישר, עם קבוצה גדולה של כוח עזר וקצת הלאה משם המהנדס ראיכרד מתקן את הנעליים. כל זה לא מטריד כלל את החולה ואת הרופא. אני נזכרת בדלתות המבודדות מרעש בבית. ברגישות אני נשארת מאחור, כי אני עדיין קשורה לנוהגים של הבית, אך בעלי רומז לי לדבר. אני מוסרת לו שיחכה עם ארוחת הערב, על

²³ הבת שלה BLUM ZSUZSA היתה בכיתה שלי ב KOLÓZSVÁR

²⁴ היתה גבינה מאד מסריחה וחרפה שבעיני ובעיני אבא היו מעדן, אך אמא לא יכלה לנגוע בזה, עד היום אני מחפש בכל העולם את הגבינה הזאת ועוד לא מצאתי אותה.

²⁵ הזוג בוק, שרה ונחום גם כן הגיעו לכפר סאלד וחיו שם כמה שנים.

מנת שהמשפחה תהיה ביחד לפחות בארוחה. לפני שאני חוזרת לצריף שלי אני נזכרת שמזמן לא ראיתי את קאלוצ'אי אילי, שכבר כמה שבועות גרה ביחד עם בעלה בבית החולים. אני נכנסת למה שקרוי בית חולים. גברת שטארק, "המלכה האם", אימו של שטארק וואלי, רופא בית החולים, מבצעת את טכס חלוקת המים החמים. גם אילי בדיוק מכינה את ארוחת הערב. אני מלאת התפעלות משש פרוסות הלחם הדקיקות, איך אפשר בכלל לאכול את זה? כשאני מסיימת את הביקור אני חוזרת לצריף. מזל גדול קרה לנו. מנהלת המזון סיפקה לכל צריף כמה מיכלים גדולים של מיץ כרוב חמוץ. גברת אלט הודיעה שכל מי שזקוק מטעמי בריאות למיץ הזה שייטייב. פלא פלאים, כי כולם מתייבבים. אני חושבת שגם אם היו מציעים איזה שהוא מיץ עם פעולה רפואית הפוכה, גם אז היו כולם מתייבבים. מעולם לא אכלתי עוד כרוב חמוץ טרי כל כך טעים כמו בברגן. אין מה להתפלא על כך, כי את הכרוב הזה הכין לאסלו לאיוש המצוין שלנו, שהיה מנכ"ל בית החרושת לשימורים קולפין. פטר מסתכל על השעון, השעה שש וחצי מתקרבת, אפשר ללכת לאכול. על מכסה קופסת האלומיניום אנו משכיבים בשורה יפה את 3X3 פרוסות הלחם. פטר כבר בוחן איזה פרוסות הוא יבחר, איזו עבה יותר, הוא מאשים את וורה שתמיד היא מוציאה את הפרוסה העבה ביותר. אני בתור אמא בוגרת תמיד אוכלת את השורה שנשארה.

כבר חשוך לגמרי, כאשר אנו עוברים לצריף של בעלי. בדרך אנו נזהרים ועוקפים את השלוליות. אנו מגיעים לצריף C ומתקדמים לדרגש של בעלי, שם מתגלה מאחורי הדרגש לוח עץ (אוצר גדול) המונח בין דרגשו של לאסלו ודרגשו של בעלי וכך משמש תחליף לשולחן. אנחנו מניחים את ארוחת הערב על השולחן, בקושי רב מתמקמים ארבעתנו, אנו מעבירים מקצה הדרגש את המזון המיוחד של בעלי ומתחילים בשקט לאכול. המטרה היא תמיד אותה, לא לגמור לפני שהאחרים גומרים. יש לנו אוצר גדול שקיבלנו בהשאלה ממשפחת שומוגי²⁶, שתי מפיות צבעוניות, עשויות מקש שיוצרות כבמטה קסם כתם צבע יקר ערך על לוח העץ הצחיח. בעלי מדווח על הרצאות שהתקיימו היום ב"חוג ההומני", שאותם מכבד תמיד נשיא האצירים בביקורו. חוץ מזה החוג הזה הוא כל כך סגור בפני הציבור הרחב, כך שאף אני לא יכולה לשמוע את ההרצאות. כולנו מתאוים למשהו חם ולכן החלטתי שמחר אנצל את הרישיון שיש לי לבישול תה, שאני מחזיקה בכיסי, ואבשל תה לארוחת הרב של מחר. בקושי הספקנו

²⁶ משפחת SOMOGYI גרו בקרית ביאליק והיו חברים טובים של ההורים שלי. בתם תמר, שאימה שלי טיפלה בה כאשר היתה תינוקת.

לסיים את האוכל והאורות כבו. אזעקה אווירית. אכזבה כללית, למרות שזה קורה כל ערב, עדיין אי אפשר להתרגל לזה. אנחנו כבר סיימנו את הארוחה, עכשיו רק נותר למקם באופן זהיר את הלחם, החמאה והריבה של בעלי בקצה המיטה. אנחנו נשארים עוד קצת כי עומדת לנתקיים הרצאה תרבותית שאף אחד לא מתגעגע אליו, אך למרות זאת ממשיכות ההרצאות להתקיים בהתמדה. כנראה שההנהגה הראשית שומרת על העירנות הנפשית שלנו. היום ד"ר קלמן ירצה על העליות הקודמות לארץ ישראל. בהתחלה אני מקשיבה וכך עושים גם השאר. כאשר נשמעות נחירות של כמה אנשים בקהל, פרוש הדבר שחלק מן השומעים כבר ישן. גם לבעלי ההרצאות הן כדור השינה הכי טוב וביודענו זאת אנו נפרדים, על מנת לא להפריע לו בחלומותיו. גם בחוץ חושך מצריים. שומעים את המיית המטוסים. אנו חוצים את ימת הבוץ ומנסים לנחש עם וורה היכן הכניסה לצריף F. במזל טוב אנו מגיעות. בהגיעי לדרגשי אני חושבת ביאוש איך אמצא בחושך את כל הבגדים שאני לובשת ללילה. אני חולצת את נעלי בעלי מספר 45, כמו גם את המכנסיים האפורים של בעלי, אני מורידה את המעיל, שלושה סוודרים וחולצת פולו קטנה. אני לובשת פיג'מה, מכנסי צייד ואני לובשת בחזרה את שלושת הסוודרים. על רגלי אני לובשת גרבי צמר, כי סיסמתי היא שהקור הוא האויב הכי גדול של החלום. לרוב לא קר לי תחת שלוש שמיכות ועוד מטפחת, אך לצערי אני גם לא ישנה. רבים ישנים, אך עוד רבים אחרים יושבים ליד השולחן ומשוחחים. וורה רק עכשיו תלך להתרחץ, לאולם הרחצה. למטרה זו הזמנו עוד אחר הצהריים קערה גדולה. העובדה שאין אור כלל לא עוצרת אותה. גם שוסברגר וורה מנסה לשכנע אותה לא להתרחץ, אך לשוא. בנות שוסברגר הן חברותינו לצריף הכי אמביציוזיות. תמיד הייתי רוצה לצייר את דרגש הקומותיים שבראשם יושבות שתי השוסברגריות, וורה ומירה שלומדות ומפתחות אחת את השניה בהתמדה. אני חושבת שהן תופסות את כל הענין של ברגן-בלזן כהזדמנות נהדרת לפיתוח עצמי. לפתע אני שומעת דיבורים מן הדרגש של הגוטמנים. שלא ברצוני אני עדה להודאה באשמה מהממת. ד"ר גוטמן מתוודה בפני אישתו, בחשכה, שבזמן האזעקה האווירית של אתמול הוא אכל בדרגשו, בחושך את מנת הלחם שלו לשלושה ימים, את החמאה שלו לחצי שבוע ואת כל הריבה שהיתה שלו. הוא מפרט את תוכניתו איך הוא מתכוון לתקן את המעוות בשבועיים הבאים, כל יום כמה לחם הוא יאכל פחות, וכו'. אני עייפה, אך לא יכולה להירדם, למרות שגם וורה כבר נשכבה לישון. יש כאלה שנוחרים בלילה, יש כאלה ששרים בחלומם, אך יש גם מי שבוכה. הפשפשים עוקצים. דלת בית השימוש חורקת כל הזמן. גברת מנהיים לא מוצאת את דרכה הביתה בחושך, היא מעירה מישהי שמובילה אותה לדרגשה. אנו שומעים את המיית המפציצים. התינוקות בוכים. ולמחרת הכל מתחיל מחדש.